

Rendszerezése elfogadható egyfajta reneszernek, és ilyen rendszerezésekre szükségünk van.

Jó az is, hogy mást kapunk, mint amit az alcím sejtet. Egy év lírája ez – és szinte hiánytalan a leltár – de szélesebb távlatokból. A mélyebb összefüggéseket ő sem kerüli el, tudva, hogy líráról szólva ez lehetetlen. Nem egy eleve kialakított koncepcióba kényszeríti bele a köteteket, hanem anyagából kiindulva alakítja ki a rendszert. Ennek ellenére az összképet tekintve nincs ok az elkeseredésre. Lehetséges, hogy ez a kép nem megbízható, de ez nem is baj. Az írás értéke eme összkép egyik oldalának felvillantása. És ez a fővillantás sikerült, még akkor is, ha az írás egy-egy részletével vitatkozhatunk, odébb-odébb tologatva a hangsúlyokat.

BÖRÖNDI LAJOS

»SZOMORÚ SZEMMEL«¹

(FÁBRY ZOLTÁN PÁLYAKEZDÉSÉRŐL)

RégeSrégen köztudott, hogy a tudományos munka, kiváltképp a társadalomtudományokban – kollektív műfaj. Tehát: tanulunk egymástól, vitázunk, ha erre van szükség, korrigálunk, tovább- és újragondolunk egy-egy megállapítást. Csanda Sándor – Turczel Lajos fiatalabb kortársaként – a szlovákiai magyar irodalmi életnek, a filológiai kutatásnak egyik kiemel-

¹ Az It 1979. 3. számában (572–582.) Csanda Sándor cikket írt *Fábrý Zoltán pályakezdése* címmel; tanulmánya – melynek rövidített vagy inkább nem ennyire kiérlelt formája már megjelent a Vasárnapi Új Szó 1977. IX. 18. számában – igen elgondolkoztató, és sok tanulságot rejt magában. Mindenesetre figyelmeztet a buktatókra, azok számára, akik Fábrý Zoltán életművével s tágabb értelemben a szlovákiai magyar irodalommal vagy annak kezdetsével kívánnak foglalkozni.

kedő alakja. Témánknál maradva: nem kevés érdeme van abban, hogy *végre* Fábry Zoltán válogatott levelezése 1916–1946 közötti történelmi periódusból megjelenhetett.² De levelezéskötetéről alább még részletesebben szeretnénk szólni.

Kétségtelen, hogy e kötet anyagának áttanulmányozása, sajtó alá rendezése közben Csanda Sándor igen sok olyan mozzanatra bukkant, melynek hangot kellett adnia szóban forgó cikkében. Csakis egyetérthetünk vele: helyesen tette. A Fábry-filológia csakis nyer ezen s ebből. Az esetleges véleménykülönbségekből is.

Sajnos, létezik olyasfajta tévedés – s ez nemcsak a Fábry-életmű egészére vonatkozik –, amely bizonyos látásmód torzulását okozza (nem pejoratív értelemben használjuk e kitélt), s minden bizonnyal módszertani forrásokra is visszavezethető. Ez pedig: egy költői vagy írói *életműnek egységben látása*. Méghozzá kettős kapcsolódásban: az *előre* és *vissza* (időben), valamint a *rész* és *egész* (térben) relációjában. Úgy, hogy a *rész* kutatása kiemeljen számos mozzanatot a homályból, s így téve az egész alkotóelemévé. Ezek közül bármelyik túlsúlyra jut, „megbillen” a kép (egyes részek, vagy az egész). Csanda Sándor idézi éppen erre és ehhez a bizonyító anyagot, tanulmánya legvégén. Fábry Zoltán pedig éppen a *Vigyázó szemmel* eme zárócikkében (*Nincs elveszett poszt*).

„A kezdet és a vég egy síkon, azonos rögzítésben és ölelésben: a különbség feltárója. A megtett utat csak a kezdet hőfokán mérhetjük le, a változást útszakaszonként kell tisztázni. . .”³

Jelezve ezzel, hogy módszertanilag csakis a rész és egész arányát helyesen mérve juthatunk a megfelelő következtetésre.

²Fábry Zoltán válogatott levelezése 1916–1946. Bratislava, 1978. Válogatta Csanda Sándor és Varga Béla.

³Vigyázó szemmel. Bratislava, 1971. 326. (A Csanda-tanulmány záró idézete e kötetből: 329.)

Csanda Sándort filológiai szenvedélye e tanulmányában bizonyos hangsúlyeltolódáshoz vezette. Nem kívánjuk az olvasó türelmét ismétlésekkel igénybe venni, de utalnunk kell egy Fábry-leveltre, melyet éppen e folyóirat lapjain idéztünk,⁴ és fel kell hívnunk a figyelmet az imént már említett Csanda Sándor-tanulmány záró idézetére: mi bizonyítja, hogy a „nacionalista” korszak olyan túl hosszú volt-e? Az 1968. május 11.-i levelének idézett része, még visszaenlékezően is, Fábry Zoltán részéről, teljesen összhangban áll az általa – e sorok írójának küldött – írásban is megfogalmazott periodizációval. Mindjárt és előzetesen meg kell jegyeznünk: a *Vigyázó szemmel* beosztása – erről nemcsak most szólnunk – túlságosan elnagyolt; másfelől, érthető, hogy Fábry Zoltán e kötetben a *leginkább jellemző vonásokat* igyekezett összegyűjteni, cikkei alapján. Sok lényeges Fábry-írás még a Csanda Sándor által is említett folyóiratok sárgult lapjai közé szorítva alussza Csipkerózsika-álmát.⁵ Ezek feltárása majd a részkutatás feladata lesz. Bizonyos, hogy valamit módosulhat a korai korszak Fábry-képe, de alapvető színeinek tónusát már nem befolyásolhatják. Ezt éppen a cikkünk elején jelzett Fábry-levelezés is bizonyítja. Visszatérve az „árnyaltabb” periodizációra: Fábry Zoltán 1968. okt. 28.-i levelében így osztja a korai pályaszakaszt:

„a) 1920–1921. (nacionalista-kisebbségi attitűd: »Szomorú szemmel«);

b) 1921–22. Már kezd hatni az expresszionizmus, de még inkább stílusosan. Beöthy Zsolt-nekrológ az utolsó nacionalista fogalmazvány. Utána jön Otto z. Linde, de már abban ott van G. Heym halálköltészeté;⁶

⁴It 1970 4. 788. (Az 1968. V. 11. leveléről van szó).

⁵It 1979 3. 581.

⁶Itt hívjuk fel a figyelmet, hogy a *Bécsi haláltánc-ének: 1921.* (melyet elveszetteknek hittek) megjelent az Irodalmi Szemle 1979. 7. (582–595.), valamint 8. számában (685–696.). Fónod Zoltán adta közre, a CSEMADOK KB engedélyével.

c) 1923–25. *Emberirodalom* (ennek utolsó dokumentuma: a Korunkban az *Epistola in carcere*);

d) 1926-tól a radikalizálódás ideje. Már a Munkás-nak írok. . .”

Ha elgondolkozunk ezen a nacionalista korszakon, illetve annak (idő)tartamán, arra kell rájöttünk, hogy valójában e „kettős haza kötődés” az évtized fordulójáig kíséri és kísérti Fábry Zoltánt. Mert vessük csak össze a *Korparancs* című kötet *Magyar köszönet*, valamint ugyanez a kötet *Magyar rapszódia: 1932* egyes passzusait.⁷ A magyarságsírató Fábry Zoltán *ekkor*, a Sallai–Fürst-per idején vágja a Horthy-Magyarország szemébe: „Valamikor hazánk volt. . .”

Sokkal inkább meg kell kérdőjeleznünk – éppen a rész és egész kapcsolódó pontjaihoz érve – *Az irodalom mai életproblémáira* vonatkozóan: vajon csakugyan a krisztusi szeretet volna csak ez írásra jellemző? Kiváltképp, ha összevetjük a *Vigyázatok a strázsánál*.⁸ A háború, a veszély, az átélt történelem, annak sok tanulsága – többek között – az azonosság-különbség e két Fábry-írás között. És amit tegyünk – ha már a krisztusi szeretetről van szó – azzal, mit Fábry Zoltán a *Kúria, kvaterka, kultúra* „Visszanéző”-jében ír le?⁹

De találunk – korabeli – sokkal frappánsabb cáfolatot is erre. A Csanda Sándortól is – egyébként helyesen – oly sokat emlegetett Földes Sándor-hatást. Földes Sándor valóban írta, megírta azt a majdhogynem „megsemmisítő” cikket az *Emberirodalom*ról; ám ebben a forrását is megleljük annak, hogy itt (ez Fábryra is vonatkozik) nem is annyira a krisztianizmus, mint inkább a messianizmus élhivatottsága a döntő. „Igen, kedves megváltók – írja Földes – a művészet meghal és élet születik. Az életet az igazság támasztja föl. . .”¹⁰ Nagyon is a

⁷ *Korparancs*. 1969². 172., ill. 147.

⁸ *Vigyázó szemmel*. Id. kiad. 42–43. és *Vigyázatok a strázsán*. Bratislava, 1975. 144–145.

⁹ *Kúria, kvaterka, kultúra*. Bratislava, 1964. 8–9.

¹⁰ *Korunk*, 1926. okt. 646–648.

Győry Dezső megírta *Újarcú magyarok* attitűdjét hordozza mindez. Még akkor is, hogy ha „Nirvánáról, Keresztről, Szeretetről, Testvérről, Istenhitről” ír Fábry. De ez a Fábry Zoltán a háború poklából jött, a *Gyilkos élményt* élte át; hát itt arról van szó, hogy az állattá lett ember, az egymástól elidegenített ember talál vissza jobbik énjéhez s főként egymáshoz. Hát a „Nirvánás. . .” Fábry Zoltán néhány bekezdéssel előbb azt írja: „Együttes élmény, együttes csalódások, együttes vágyak soha máskor nem kovácsolhattak így eggyé régi ellen támadó generációt, mint az elmúlt nagy világégés ezt a mait. . .”¹¹ „A megcsalt ember”-ről beszél, s az *Emberirodalom* első változatában¹² azt írja le hitelesen és vétőzhatatlan erővel, vággyal, akarással: „Ma már tudjuk a szenvedés ajándékát, az egyforma szenvedés hangos mentősikolyát. . .”, és milyen kár, hogy a végső változathoz kifaradt: „meg tudjuk simítani az utcalány fejét is, hogy önző kezünket ki merjük nyújtani az ember felé. . .”¹³ Megkérdőjelezzük a tételes vallás – Fábry Zoltán által vallható – krisztusi hitét. Inkább arra irányítjuk a figyelmet: Fábry mindig arról beszélt és írt – „gyilkoltam”, „nem ezt akartam”! A *Korparancs* címadó írásában mindegyik félelmetes pontossággal visszaemlékezve szinte szuggerálja:

„*Korparancs*: ennek a könyvnek egyetlenegy sora sem jöhetett volna létre az 1914-es és 1934-es évszámok nélkül. A kor írta a kornak. Kortárs a kortársnak. A *Korparancs* – kordokumentum, ahogy kordokumentum maga az írója is.”¹⁴

Egyetértünk Csanda Sándorral: e két évszám közé ékelődik Fábry Zoltán pályakezdése, a botorkáló útkeresés, a zavaros gondolatok sora . . . de. – De a tisztulás hamarabb következett

¹¹ Vö. *A béke igaza*. Bratislava, 1956. 15.

¹² *Vigyázó szemmel*. Id. kiad. 46.

¹³ *Genius–Új Genius*. 1924–1925. Antológia. Bukarest, 1975. 199.

¹⁴ *Korparancs*. Id. kiad. 9.

be, mint gondoljuk. És közösen olvashatjuk újra, nem kevés tanulással a romániai-erdélyi Kovács János tanulmányát, példamutató szövegelemzését az *Emberirodalom* változásairól.¹⁵ Együtt kell – önkritikusan – elismernünk, hogy sokáig bizony mindketten 1924-re datáltuk – Fábry Zoltán nyomán is – az *Emberirodalom* keletkezését.

Sokkal inkább a *teremtő emberről* kell szólnunk – kiváltképpen, ha a szóban forgó levelezéskötetet végigolvassuk –, hiszen ez a terminológia igen sokszor előfordul Fábrynál: „teremtő”, „formáló”. Egy régeből, nem kívántból újat formáló emberről, művészcélról van szó, amelynek szava – a Fábry által leírt cikkek – a jelzett folyóiratok, újságok, de kötetben megjelent írásokban agítálnak: az újért. A más emberért: a háborúból visszabukott, megmaradt, új életet kezdeni akaró emberért, és – ez már erőteljes hangot kap a Fábry-levelezésben – a szlovákiai magyar kulturális-irodalmi életért. Úgy is, hogy „egymás tükrei vagyunk”, úgy is, hogy a semmiből induló szlovákiai magyar irodalmi élet dokumentálhassa: „Vagyunk”.¹⁶ Ennél fogva erős az induló Fábryban is, de az egész szlovákiai magyar irodalmi életben a személyhez kötöttség, miként ezt utólag Fábry Zoltán maga is szóvá teszi.¹⁷ Egy-egy személyes, költői megtorpanás, illetve fejlődés minden esetben a szlovákiai magyar irodalom állapotát is jelezte (az első nemzedékre gondolunk). És itt „lép be” kellő időben és kellő meglátással az erdélyi-romániai Gáll Ernő, aki Fábry Zoltán „muszájemberségéről” ír,¹⁸ és aki Fábry erkölcsi magatartását kellően köti össze a pro domo – pro mundo kapcsolatával. S mindez a pályaindító pillanatoktól kísértette Fábryt, de *mikor*,

¹⁵ Kovács János: *Fábry Zoltán és az aradi Genius*. Korunk, 1973/12. 1807–1814.

¹⁶ *Kúria, kvaterka, kultúra*. Id. kiad. 10. – Ma úgy dokumentálják az utóbbi harminc év szlovákiai magyar lírai termését: *Jelenlét*. Bratislava, 1979.

¹⁷ *Kúria, kvaterka, kultúra*. Id. kiad. 12.

¹⁸ Gáll Ernő: *Nemzetiség, erkölcs, értelmiség*. Bp., 1978. 249–259.

és mily erős leszorítottság *után* hallhattuk meg. Élete alkonyán, igazában, vagy lassan-lassan utóéletében.

A Fábry-levelezéskötetből éppen az tűnik ki: miképpen teremtették meg a szlovákiai magyar kulturális és irodalmi életet. Örökösök nem lehettek, miként erdélyi kortársaik, de alapozók – igen. S nem is akármilyen örökséget hagyott hátra. E levelezés – többek között, de talán legelőször – arra késztet, hogy nagyobb tanulmányt szenteljenek a kutatók a szlovákiai magyar irodalmi kritikai életnek; a kezdetektől – az utolsó évtizedig. Éppen e levelekből bontakozik ki (az egykori élet nagy kérdéseivel és bosszantó kicsinyességeivel együtt), hogy több figyelmet kell szentelnünk a szlovákiai magyar irodalom kezdeteinek.¹⁹ Csak a legjellemzőbb vonásokra szeretnők a figyelmet felhívni: ebben az évtizedben (az 1920-as évekről van szó) Ady kevésbé játszik oly fontos szerepet, mint az első világháború végén, s a forradalmak korában vagy később, a népfront-korszakban; éppígy az antimilitarizmus mintha háttérbe kerülne, s csak a harmincas években kap ismét kellő nyomatékot, az antifasizmussal ötvözve. S ezek érthető jelenségei a korabeli szlovákiai magyar irodalomnak, hiszen a szerveződő-szervezkedő magyar irodalom és kultúra léte vagy nemléte forgott kockán. Érthető, hogy „a magyarság-siratás”, ha úgy tetszik, a nacionalizmus nem lehetett program. A korparancs mást követelt. Hogy mit követelt: azt bizonyítják a Fábry-kötetek, melyek e levelek *előtt* és *mögött* állnak.

Kirajzolódik az is e kötetből: akikkel Fábry Zoltán levelezett, már a 20-as évek első felében sem a nacionalizmust érezték és tudták fő gondjuknak. Az új élet, a társadalmi haladás jegyében szervezték az egykorú „szlovenszkói” irodalmat és kulturális életet. Elegendő egy pillantás a „névsorra”: Balogh Edgár, Dienes László, Gaál Gábor, Illyés Gyula, József Attila, Sándor László, Szántó György, Tamás Aladár,

¹⁹ *Szlovenszkói vásár* címmel jelenik meg, Turczel Lajos összeállításában, az 1918–1938 közötti szlovákiai magyar novellairódomról.

Veres Péter stb. Földes Sándor nevét szándékosan hagytuk külön (de nem a „végére”), hiszen – s erre Csanda Sándor is, Kovács János is fölhívja kellően a figyelmet – ő mindenki előtt és fölött állt, tényleges hatásában is, Fábry Zoltán szemében is.²⁰

Pillanatig sem csodálkozunk azon – mint jeleztük –, hogy Csanda Sándort, a felkészült filológust szinte hatalmába ejtette a levelezésanyag, bizonyára sok meghökkentő adatozozzata. Viszont csodálnivaló, hogy elkerülte (volna) figyelmét: a sok változáson keresztülment szlovákiai irodalmi élet egyik reprezentánsa expresszionizmusának bizonyos „stabilitása”. Ebben szorosan kapcsolódnak a levelek a Fábry-kötevekkel: *Az irodalom mai életproblémáitól* – a Földes- vagy Krammer- stb. levelezésén át – a viszonylag kései műnek számító *Palackpostáig*, valamint az *Európa elrablásáig*, sőt a *Vigyázó szemmelig*. Amit jobban szemügyre kell venni: másként hatott egykor (nemcsak az expresszionizmus), és másként látjuk ma, a visszapillantó szemével. Annyi bizonyos, hogy e levelezéskötet máris sokat korrigált magának Fábryra visszamemlékezéseiben. De nem is a „korrekciókról” van szó; másról, többről: emberek szervezkedő kapcsolata bontakozik ki előttünk, bizony megdöbbentő erővel. S ha ezt vesszük figyelembe, még Fábry Zoltán gyakran visszaemlékező mondataiban is kétkedve figyelünk az oly gyakran szereplő „nacionalista attitűdre”.

Arra a megállapításra kell jutnunk: minden rendelkezésre álló anyagot figyelembe véve, el kell végre készülnie a Fábry-biográfiának, mely az időrendet és a tipológiát, a periodizációt és a korrajzot stb. egyként magában foglalja. Így egyértelműbb lesz – a jelenlegi formájában és tartalmában érvényben lévő – Fábry Zoltán pályakezdése, ha úgy tetszik »Szomorú szemmel« korszaka.

KOVÁCS GYÖZÖ

²⁰ Arról nem is szólva, hogy éppen Földes Sándor levelei s idézett Korunk-beli cikke, ezek hatása Fábryra igazolja is (Gaál Gábor befolyása *mellett*) az 1926-os évszám fontosságát (a radikalizálódásában).